

Червінський С.
(Україна)

ЕТНИЧНО-ЗЛОЧИННА СУТЬ НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПРОПАГАНДИ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ ЩОДО УКРАЇНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Усе друге тисячоліття пройшло під знаком як розвитку людства, так і розвитком засобів його знищення. Війни, що точилися споконвічно у ХХ столітті, переступили межу локальності. Остання, друга світова війна продемонструвала всі аспекти модернізації засобів знищення і своїм закінченням зафіксувала потяг людства до реальної відмови від ліквідації не лише окремих верств суспільства, а цілих народів і держав.

Передумовою кожної війни є усвідомлення населенням якоїсь країни її необхідності і неминучості, а також пропаганда її привабливості у засобах масової інформації. Націонал-соціалізм, рух очолюваний Гітлером, відкрив світу очі на те, яким чином максимально можуть бути використані засоби масової інформації для досягнення політичної мети.

З закінченням другої світової війни націонал-соціалізм як офіційна державна ідеологія був знищений, але не було знищено коріння його «привабливості». З мононацизму він перетворився в інтернацизм. Свідченням чому є існування нині більше ніж у шістьдесяти країнах світу партій неонацистського спрямування, їх спроби впливу на суспільно-політичне життя.

Саме тому дослідження етнічнозлочинної суті націонал-соціалістичної пропаганди нацистської Німеччини щодо населення окупованої України з метою використання її у своїх експансіоністських планах, має не тільки наукове, але й політичне значення.

Ця проблема майже не висвітлена у вітчизняній та зарубіжній історіографії, за винятком фрагментарної оцінки, яку подає а загальному контексті, визначаючи місце і роль України в етно- і геополітичних планах нацистської Німеччини, багатотомна історія другої світової війни і матеріали Нюрнберзького процесу тощо¹.

Невід'ємною складовою націонал-соціалістичного руху стала ідеологія війни і її пропаганда, яка сприяла «усвідомленню» народом Німеччини, а пізніше й народами країн-сателітів, необхідності і неминучості «рятівної» війни в недалекому майбутньому. Процесом «швидкого усвідомлення» керувало міністерство пропаганди Третього рейху, яке очолив один з ідеологів нацизму, Йозеф Геббельс.

Утворене 12-13 березня 1939 року, це міністерство складалося з п'яти відділів, а саме: пропаганди, радіо, преси, кіно і театру. Згодом, в 1941 році, воно розширилося до сімнадцяти відділів. Протягом усього часу свого існування найважливішим відділом був відділ пропаганди. Ця структурна одиниця, використовуючи засоби пропаганди, займала головне місце в розповсюдженні нацистського світогляду у суспільстві, у формуванні громадської думки, а також у проведенні з'їздів і уніфікованих пропагандистських кампаній як на території Німеччини, так і за її межами.

Головним джерелом фінансування міністерства була Імперська радіокомпанія.

© Червінський С., 1999.

В роки війни за рахунок мовлення на союзницькі країни кількість абонентів збільшилась до 7 мільйонів, що відповідно збільшило частку міністерства до 75 відсотків. Але збільшення міністерства та зростання його впливу позначилося і на його витратах. Так, якщо у 1933 фінансовому році витрати склали 14 мільйонів 250 тисяч рейхсмарок, то вже у 1942 фінансовому році вони перевищували 187 мільйонів рейхсмарок. Загалом під час війни міністерство витратило приблизно біля 95 мільйонів рейхсмарок на рік, де найбільші витрати припадали на 1939 – 1942 роки².

Виходячи з того, що пропаганда нацистів була головним засобом «завоювання мас», керівництво Третього рейху докладало чимало зусиль у справі об'єднання нації для підтримки своєї політики за допомогою різнопланового використання пропагандистських засобів, віддаючи перевагу наукоподібним вивертам. З цього приводу газета «Нью-Йорк Таймс» у статті «Нацисти роблять з пропаганди науку», що була опублікована 19 листопада 1942 року, зазначала: «чи то преса, кіно, чи радіо, школа, партійні чи промислові організації, специфічна лінія поведінки, та особлива політика, яку зараз проводить керівництво, постійно виставляється перед населенням у найбільш вигідному світлі, в той час як протилежні погляди, наприклад тих, хто жадібно слухає передачі з-за кордону, або тонуть у лавині позитивної пропаганди, чи спотворюються до такої міри, що не можуть сприйматися інакше як брехня, чи прояв ненормальності»³.

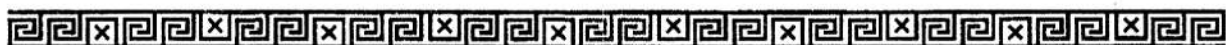
Період глобального світового конфлікту сприяв випробуванню на здатність пропагандистського апарату здійснювати свій вплив на суспільну думку і мораль не лише Німеччини, а і європейських країн-сателітів Німеччини і народів загарбаних ними держав. Україна в цьому займала одне з ключових місць.

22 червня 1941 року Німеччина напала на Радянський Союз. Хоча СРСР мав значно більші військові ресурси, однак стратегічні прорахунки радянського командування, недостатня кількість офіцерського корпусу, відсутність належної психологічної підготовки червоноармійців до опору і наступу, та деякі інші обставини зумовили тяжкі поразки і страшні втрати Червоної армії і сприяли успіхам армій агресорів на початку війни. Певною мірою цим успіхам ворога сприяло й те, що частина населення національних республік західного регіону СРСР, знаходячись під впливом німецької пропаганди виявляла сподівання, що розпочата війна принесе їм національну незалежність.

Своєю поведінкою частина радянських людей на окупованій ворогом території демонструвала, що гасла більшовицької доктрини про непорушну єдність радянського суспільства, непорушну вірність комуністичній партії та самовідданий радянський патріотизм разом не витримали першого випробування на міцність. Місцеве населення іноді зустрічало ворожі війська з певною доброзичливістю або з вичікувальною зацікавленістю і без усякої неапатії – що повністю не відповідало радянській догмі. І відразу ж ці численні факти доброзичливості і зацікавленості стають одними з провідних гасел нацистської пропаганди⁴.

Виявлення окупаційною владою місць масових страт політичних в'язнів у Дубно, Самборі, Львові, Дрогобичі, Вінниці, Миколаєві і у багатьох інших містах, містечках України блискавично знайшло відгук у засобах масової інформації рейху та країн-сателітів⁵. У нацистській пресі будь-якого змісту друкувалися статті з гучними заголовками: «Жінки і діти – жертви НКВС», «Живі звірства у Львові», зазначалося, що в цих погромах винні перш за все євреї і комуністи⁶.

Значна кількість радянських військовополонених, чисельність яких на кінець 1941 року складала 3,8 млн. червоноармійців, офіцерів, політпрацівників та генералів, спонукала пропагандистський механізм до акцентування уваги на цьому факті у засобах масової інформації і особливо у листівках, які масово розкидалися з літаків для радянських військ і місцевого населення окупованих західних республік СРСР. У листівках писалося, що «єврейсько-комуністичний уряд» під керівництвом Сталіна порушив угоду, укладену з Німеччиною, і саме він спровокував війну, цей уряд намагався нацькувати Болгарію та Сербію проти Німеччини, тому німецькі війська одержали наказ знищувати комуністів, які глумляться і експлуатують народи СРСР. Далі в листівках містився заклик: «Офіцери й солдати Червоної Армії! Поверніть вашу зброю та ваші багнети проти цієї влади, і ви звільните світ від ворогів людства. Гітлер винищив паразитів у себе в країні. Наслідуйте його приклад! Геть євреїв і комуністів! Ми разом увійдемо у Москву і в Київ. Нашими спільними зусиллями ми звільнимо всі народи СРСР від комуністів та проклятих євреїв...». Кожна листівка одночасно була перепусткою для радянських воїнів, які, в разі добровільної здачі в полон, одержували гарантію на добре ставлення з боку німецького командування⁷.

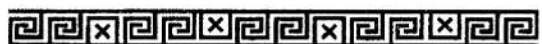
Сотні змістовних варіацій подібних листівок з різним друком та кольором розкидалося на величезній території. Однак інформація у них не зачіпала росіян і не піднімала питання національного гноблення на Україні чи десь в іншому місці радянської імперії.

Антикомуністична спрямованість нацистської пропаганди в умовах війни була головною і будувалась на традиціях, які до 1939 року пустили міцне коріння у німецькому суспільстві і державі, хоча деякі аспекти її були забуті на короткий

відривок часу через зближення Гітлера і Сталіна у 1939-1941 роках.

У 1941 році Гітлер офіційно заявив про звільнення народів СРСР від більшовиків і схвалив свободу віросповідання і праці. Згідно з цими постановами в перші місяці окупації України частково відновлювалося національне життя, однак в певних межах і виключно з політично-пропагандистськими намірами. Так, побачили світ більше 100 національних і антикомуністичних газет українською мовою, були сформовані національні видавництва, почали діяти театри, була утворена спілка письменників України. Церкви відновили своє функціонування з характерним духом міжконфесійного протистояння⁸. Ці скромні успіхи розглядалися і аналізувалися у німецьких пропагандистських акціях з наголосом на відновленні вільного існування України – колишньої республіки СРСР. Фактом вдалого пропагандистського впливу цих акцій є сподівання багатьох українців на Німеччину як на рятівника української державної незалежності, яка навіть допоможе у відновленні цієї незалежності. Однак сподівання швидко розвіялися в результаті репресивної політики «німецьких визволителів» проти українців, використання їх як робочої сили, прислуги в Німеччині, ставлення до них, як до нижчої раси ніж німці – арії.

Саме тому вже навесні 1942 року у Геббельса з'явилися серйозні побоювання в пропаганді «неповноцінності слов'ян». Він відчував масштабну етнополітичну проблему і у щоденнику занотував: «В кінці кінців, приплив робітників зі Сходу значно скоротиться, якщо ми в Рейху будемо ставитись до них як до тварин». На думку Геббельса, всі офіційні заяви про колонізацію СРСР були ідіотизмом чистої води, бо саме вони посилювали опір Червоної армії, націоналістичних угруповань і партизанів. Його план полягав в перенесенні акценту на ідеологічну

боротьбу проти євреїв і більшовиків, не зачіпаючи українців і інших народів західних республік СРСР.

Власне кажучи, «німці програли війну не в Сталінграді», а у Києві, тому що вивісили свастику, а не український національний прапор. Український акт 30 червня 1941 року щодо відновлення української державності давав на самому початку війни для Німеччини небувалий шанс перемоги над СРСР, що очевидно мало б світове значення. Однак райхскомісар Еріх Кох в промові під час освячення пам'ятника німецьким воякам, що загинули у 1918 році в Україні, зазначив для засобів масової інформації: «Невже ж за цей негритянський народ сиравді загинули німецькі вояки?»⁹. Відповіддю на подібне ставлення німців до українців було всенародне неприйняття і опір окупаційній владі. Значна кількість таємних донесень і рапортів на ім'я міністра окупованих територій Сходу Розенберга, міністра пропаганди Геббельса, начальника поліції безпеки і СД свідчила про посилення націоналістичної, а пізніше і радянської контрпропаганди, її розповсюдження і схвальний відгук на неї населення України. Найбільшу активність в цьому процесі зайняла організація С. Бандери на Волині і в Галичині. Пропаганда національно-політичних ідей, для яких раніше не було сприятливого підґрунтя, стала гострою небезпекою для німецьких інтересів у майбутньому.

Перманентна криза на Східному фронті, яка почалася з кінця 1942 року, змусила Геббельса маневрувати у веденні роботи ідеологічного апарату. У його виступах з'являються гасла «Перемога або смерть!», або «Більшовизм чи триумф націонал-соціалізму!». Геббельс вважав, що з радянських перемог теж можна одержати користь. Бо завдяки цьому, залякані німці та їх сателіти ще з більшим завзяттям будуть працювати на перемогу.

Міністр пропаганди наголошував, що гаслом нашої пропаганди є боротьба проти більшовизму і його треба повторювати знову і знову, оскільки головним акцентом має бути хрестовий похід проти більшовизму, а не завоювання на Сході. Тисячі плакатів та листівок з аналогічною тематикою було розклеєно в основних містах України. Пересувні радіостанції інформували населення про «глобальні» зміни на фронтах, наголошуючи на вищезгаданому. Однак особливого успіху та схвального відгуку населення ці акції не мали.

Велика пропагандистська кампанія розгорнулася при формуванні дивізії СС «Галичина». Про утворення дивізії було оголошено 28 квітня 1943 року. Преса, радіо та окремо друковані листівки повідомляли, що до військового формування приймаються лише українці, які проживають в Генеральному Губернаторстві, крім того зауважувалося, що особи, які записалися в передбачений термін та відповідно до директив губернатора дистрикту Галичини 28 квітня 1943 року, не зазнаватимуть переслідувань за ухилення в минулому від поїздки на роботу до Німеччини. Одночасно міністерство пропаганди пояснювало, що створення цієї дивізії зумовлене в першу чергу потребою захисту української землі від небезпечного ворога – більшовизму. При цьому зазначу, що нацистська пропаганда, як завжди, приховувала свої наміри. А вони у свою чергу аргументовано викривались потужною «агітаційною кампанією проти створення дивізії» ОУН Бандери.

Згідно з архівними даними, особливе сприяння та координування дій націонал-соціалістичної пропаганди надавала Українська національна рада. Увага німців акцентувалася на необхідності пропаганди відродження української культури, а також на потребі в численних обіцянках Німеччини етнічним українцям, що

полегшило б місцевим українським активістам – прихильникам нацистської Німеччини вести пропаганду і вибило б з рук націоналістів-екстремістів антинацистський аргумент. Робився наголос на посиленні пропаганди в журналах, газетах і т.п., які б зображували ідею співробітництва з Німеччиною провідною для утворення Нової Європи. В результаті пропагандистських зусиль і співробітництва з Українською національною радою «організація українських СС користувалася великою симпатією в народі... і частини СС стали мати привабливу силу для молоді» – оптимістично заявляло міністерство Геббельса.

Однак згодом, до самого звільнення України від нацистів, їхні засоби масової інформації проводили виключно антиукраїнську пропаганду, яка досягла свого апогею внаслідок активізації боротьби ОУН Бандери проти Німеччини.

Крім міністерства пропаганди, процесом ідеологічної роботи з населенням займалося міністерство зі справ окупованих східних територій, очолюване А. Розенбергом – головним експертом з питань східної політики. Після початку війни проти Радянського Союзу Розенберг і його установа випустили в світ неймовірно кількість «вишуканої» антирадянської пропаганди, головне завдання якої було в ідеологічному обґрунтуванні війни проти комунізму. Після 1943 року домінуючою темою їх продукції був російський націоналізм та царистський шовінізм, що ніс гноблення та експлуатацію більш ніж 50 різним народам. Таку точку зору підтримував Геббельс, вважаючи головними рисами більшовизму панславизм та російський шовіністичний націоналізм.

У 1944 році, зрозумівши надзвичайну складність становища на Сході, керівництво Третього рейху докладало чимало зусиль для стабілізації. І хоча апарат Геббельса почав все частіше використовувати в пропагандистських кампаніях дивізію СС «Галичина» і російського генерала Власова з його Комітетом визволення народів Росії (КВНР), час змінив ідеологічне світосприйняття багатьох європейських народів, як і самих німців, що вплинуло на хід подій в майбутньому. Однак амбіційні керівники нацистської Німеччини еволюціонували дуже повільно у виробленні абсолютно нової ідеологічної боротьби з радянською контрпропагандою, яка зумовила крах всієї пропагандистської кампанії Третього рейху на окупованій території СРСР, в тому числі і в Україні, а також тотальну поразку у другій світовій війні.

Що ж залишила після себе оспівана міністерством пропаганди війна Україні? 8 мільйонів загиблих; 2.244.000 чоловік, вивезених на примусові роботи до Німеччини і її сателітів; 714 міст і містечок та 28 тисяч сіл було зруйновано чи спалено, у тому числі більше 250 сіл тотально спалених разом з людьми; також було знищено 16150 підприємств, 33 тисячі шкіл і навчальних закладів, 18 тисяч лікарень і диспансерів і т.д. Матеріальні збитки а Україні оцінювались у 286 мільярдів карбованців в державних цінах 1941 року¹⁰.

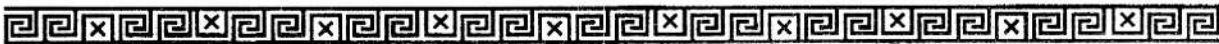
Такий спадок залишила «рятивна війна», що мала встановити гегемонію Німеччини в Європі і в світі. Нелюдська політика, терор, безмірна експлуатація окупованої України сприяла руйнації образу «рятивника» Європи і світу.

¹ История Второй мировой войны: В 12 томах. – М., 1973–1982; Нюрнбергский процесс: В 8 томах. – М., 1988–1991; Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність: Матеріали міжнародної наукової конференції (27–28 жовтня 1994р.). – К., 1995.

² Див.: Герциштейн Р. Война, которую выиграл Гитлер. – Смоленск, 1996. – С. 154, 158.

³ Там само. – С. 154.

⁴ Див.: Хоффман Й. История Власовской армии. – Париж, 1990. – С. 5.

⁵ Див.: *Стецько Я.* 30 червня 1941 року. – Торонто, 1967. – С. 398 – 399; *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій Світовій війні. – Париж-Львів, 1996. – С. 107.

⁶ Див.: *Magocsi P.* A History of Ukraine. – Toronto, 1996. – P. 631.

⁷ *Косик В.* Названа праця. – С. 8.

⁸ Див.: *Magocsi P.* Названа праця. – P. 628.

⁹ Див.: *Косик В.* Названа праця. – С. 358–360.

¹⁰ Див.: Хрестоматія з історії України / За ред. В.Червінського. – К., 1996. – С. 303–304.

